

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ РОЗВИТКУ ТА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В.П. Петренко, С.Я. Кісь, Д.Є. Ільницький

ІФНТУНГ, 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15, тел. (03422) 42261,

e-mail: svjatkis@gmail.com

Анотація. В статті приведено результати розвитку туристичної галузі України протягом 2000-2013 рр., які продемонстрували необхідність здійснення як практичних заходів, так і проведення теоретико-методологічних досліджень, спрямованих на розширення можливостей впливу туризму на економіку країни. Результати аналізу теоретичних досліджень за напрямками: теорія туристичної діяльності, рекреація та туристичний потенціал України, економіка та менеджмент туризму дали можливість сформулювати уточнене трактування дефініції „туризм”, пов’язати категорії „рекреаційний потенціал” та „інтелектуальний потенціал”, ідентифікувати поняття „опосередкована економічна вигода від туризму”.

Ключові слова: туризм, туристичний потенціал, туристичний продукт, інтелектуальний потенціал.

Аннотация. В статье приведены результаты развития туристической отрасли Украины в течение 2000-2013 гг., которые продемонстрировали необходимость осуществления как практических мер, так и проведения теоретико-методологических исследований, направленных на расширение возможностей влияния туризма на экономику страны. Результаты анализа теоретических исследований по направлениям: теория туристической деятельности, рекреация и туристический потенциал Украины, экономика и менеджмент туризма позволили сформулировать уточненную трактовку дефиниции „туризм”, связать категории „рекреационный потенциал” и „интеллектуальный потенциал”, идентифицировать понятие „опосредованная экономическая выгода от туризма”.

Ключевые слова: туризм, туристический потенциал, туристический продукт, интеллектуальный потенциал.

Abstract. The article presents the results of tourist industry development in Ukraine within 2000-2013, which prove the necessity to convey both practical and theoretical researches, aiming to enhance the impact of tourism on the country's economy. The results of the theoretical investigations analysis in the sphere of tourism theory, recreation and tourism potential in Ukraine, economy and management of tourism helps formulate the proper interpretation of the definition "tourism", link categories "recreational potential" and "intellectual potential" as well as identify the concept "mediated economic benefit of tourism".

Key words: tourism, touristic potential, touristic product, intellectual potential.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку національної економіки характеризується динамічними змінами у всіх, без винятку, галузях господарства, які відбуваються як на основі попередньо нагромадженого досвіду і потенціалу господарської діяльності, в тому числі, за умов командно-адміністративної та ринкової економіки, так і з врахуванням нових тенденцій та потреб функціонування соціально-економічних систем. Серед останніх, на наш погляд, пріоритетною слід вважати потребу у формуванні суб'єктами господарювання конкурентних переваг з врахуванням доміантної ролі інноваційного чинника їх успішного розвитку.

Не заперечуючи необхідності першочергового впливу на підвищення ефективності функціонування таких стратегічно важливих та бюджетоутворюючих галузей вітчизняної економіки як металургійна, хімічна, енергетична, харчова та інші, слід зазначити, що їх інноваційний розвиток – це перспектива, яка потребує значних матеріальних, фінансових та часових ресурсів. У зв'язку з цим, видається доцільним спрямувати зусилля науковців-теоретиків та управлінців-практиків у напрямку пошуку нових підходів до активізації розвитку галузей вітчизняної економіки на основі врахування можливостей їх взаємного впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Одним із видів діяльності, що здатний стимулювати розвиток багатьох інших можна вважати туризм. За роки незалежності в Україні туристична галузь отримала значний розвиток. Туризм став масовим соціально-економічним явищем, каталізатором розвитку таких галузей економіки країни як промисловість, торгівля, будівництво, транспорт, сільське господарство, побутове обслуговування, малий та середній бізнес та інших. За даними, представленими в [1], від функціонування туризму безпосередньо залежить життєдіяльність більше 40 галузей економіки України та близько 10-15% її населення. В той же час стимулювання та одночасне стримування розвитку самої туристичної діяльності пов'язане з впливом багатьох суб'єктивно-об'єктивних внутрішніх та зовнішніх чинників, які стали предметом сучасних наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених [1-8].

Підтвердження актуальності, своєчасності та необхідності подальшої активізації наукового супроводу розвитку туристичної діяльності в Україні та світі знаходимо у праці професора Ткаченко Т. І., яка зазначає, що у ХХІ столітті відбувається стрімке зростання туристського руху,

котрий за обсягами доходів випередив такі провідні галузі як нафтовидобувна та автомобілебудівна [2]. На визначальну роль туристичної діяльності в економічному розвитку країн звертає увагу автор праці [9], наголошуючи на тому, що туризм – це галузь економіки, яка прямо чи опосередковано стимулює розвиток більшості супутніх галузей. За оцінками Світової ради з туризму та подорожей прямий дохід туристичної галузі в 2011 році склав 3 трильйони дол. США, а опосередкований дохід становив 22,8 трильйони дол. США [10]. Приведені об'єктивні дані дають підстави вважати туризм важливою складовою у формуванні національного обсягу виготовлених товарів та послуг.

Метою статті є дослідити сучасні тенденції розвитку теорії та практики туристичної діяльності, удосконалити основні теоретико-методологічні підходи до формування категоріального апарату, процесів та явищ в галузі туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до статистичних даних про результати розвитку туристичної сфери на міжнародному рівні, моніторинг та оприлюднення яких здійснює така міжнародна авторитетна структура як Всесвітня туристична організація (ЮНВТО), знаходимо інформацію про щорічні обсяги доходів від міжнародного туризму, які станом на 2012 рік становлять близько 500 млрд. дол., кількість подорожуючих, яка щорічно збільшується на 5-7% та складає більше 900 млн. чол., прогноз експертів, за яким до 2020 року доходи від туристичної сфери досягнуть 4 трлн. дол. [11].

Аналізування рейтингу туристичної конкурентоспроможності для України за 2009-2013 роки дає можливість зробити наступні узагальнення: якщо у 2009 році Україна посідала 77-ме місце в рейтингу туристичної конкурентоспроможності країн, то у 2011 році на 85 позиції; у 2013 індекс конкурентоспроможності склав 3,98, що відповідало 76 місцю у рейтингу [12, 13]. Незважаючи на приведену вище позитивну динаміку, переважна більшість науковців та експертів-практиків туристичної галузі схилиються до думки про те, що повернення України у престижному міжнародному рейтингу до попередніх позицій є позитивним, але недостатнім досягненням для країни, яка має значний туристичний потенціал [14, 15].

Порівнюючи динаміку росту туризму в Україні за показником кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності з темпами росту ВВП [16] та зміною частки прямих надходжень від туристичної сфери до ВВП України [10], отримуємо можливість та об'єктивні підстави для формулювання ряду важливих висновків, які підтверджують гіпотезу про недовикористання можливостей позитивного впливу туристичної галузі на економічний розвиток країни (таблиця 1).

Таблиця 1 – Темпи росту ВВП, кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, частки надходжень до ВВП від туризму (сформовано автором на основі [14, 21])

Роки	Темпи росту ВВП, %	Темпи росту кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, %				Темпи росту частки надходжень до ВВП від туризму, %
		Всього, %	В тому числі			
			Темпи росту іноземних туристів, %	Темпи росту туристів-громадян України, які вийжджали за кордон, %	Темпи росту внутрішніх туристів, %	
2001	122,08	107,9	110	95	110	-
2002	111,68	104,1	100,2	111	103	-
2003	130,08	126,1	140	113	124	100
2004	119,38	66,3	73	128	52	147
2005	127,91	96,2	74	128	92	96
2006	128,86	120,8	91	153	111	96
2007	133,24	130,0	124	59	207	95
2008	132,25	106,2	100	381	64	109
2009	96,76	75,3	75	71	78	91
2010	118,99	99,5	118	141	59	91
2011	120,71	96,1	69	96	110	95
2012	100,48	136,9	115	156	108	100
2013	113,0	115,0	85	128	90	-

По перше, відносні показники зміни ВВП та кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності демонструють, що протягом 2001-2013 років, в більшості випадків, спостерігаються однакові тенденції у їх динаміці. Тобто, можна припустити, що ріст або зниження ВВП у відповідному періоді супроводжується підвищенням або послабленням

активності в туристичній сфері і навпаки. Винятком є 2012 рік, в якому Україна приймала Євро-2012, що спричинило значний ріст кількості туристів у 2012 при незмінному ВВП.

Отже, зростання обсягів національного виробництва, яке об'єктивно супроводжується позитивними макроекономічними змінами при всіх інших незмінних умовах (стабільності валютного курсу, помірних інфляційних процесах) спонукає розвиток туристичної галузі, яка, в свою чергу, надає можливості для росту обсягів вироблених в країні товарів та послуг, які безпосередньо чи опосередковано створені або спожиті туристичною сферою. По друге, частка надходжень до ВВП від туризму, яка демонструє внесок туристичної галузі в обсяги національного виробництва протягом 2002-2012 років майже не змінилась. На нашу думку, це може свідчити про те, що фінансові результати діяльності туристичної сфери не знаходяться у прямо пропорційній залежності від динаміки фізичних обсягів виробництва. Тобто, навіть при значному зростанні кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності (на 36% у 2012 році порівняно з 2011 роком) частка надходжень до ВВП від туризму у 2012 році залишалась незмінною. Не заперечуючи впливу об'єктивних чинників на вартісні показники розвитку туризму, не слід відкидати такі суб'єктивні його чинники як розширення асортименту туристичних послуг, які пропонуються зростаючій кількості споживачів. По третє, представлена динаміка ВВП та туристичної діяльності в Україні протягом 2000-2013 років може свідчити про дві, на наш погляд, комплексні причини проблем розвитку туристичної галузі в Україні, які лежать у практичній та теоретико-методологічній площині. Практична – це розроблення не декларативних, а реальних програм розвитку туристичного бізнесу, які б містили конкретні рекомендації та механізми їх реалізації для всіх учасників сфери туризму. Теоретико-методологічна площина являє собою потребу у науковому супроводі процесів розвитку туризму в Україні як з врахуванням здобутків вітчизняної та зарубіжної наукової спільноти, так і орієнтуючись на реалії функціонування економічних систем в нових умовах.

Підтримуючи думку про необхідність забезпечення тісного зв'язку між наукою та виробництвом [17], вважаємо за необхідне проаналізувати окремі дослідження з теорії та практики розвитку туризму в Україні з метою виявлення можливостей їх удосконалення та реінтерпретації.

Попередній фрагментарний аналіз фахових наукових, навчальних та публіцистичних джерел, в яких розглянуто теоретичні, методологічні та практичні аспекти функціонування туристичної сфери дав можливість виділити такі основні напрямки досліджень:

1. Теорія туристичної діяльності. Зміст монографічної, навчальної та довідкової літератури з даної проблематики охоплює питання пов'язані з історичними та сучасними особливостями становлення та розвитку туристичної діяльності, а також з ідентифікацією основних понять та підходів до організації роботи туристичної сфери. Зокрема, в підручниках, навчальних посібниках, методичних розробках вітчизняних авторів Любимцевої О., Писаревського І., Погасій С., Сокол Т., Школи І., Ореховської Т., Корольчука О. та інших на теоретичному та практичному рівнях розкрито проблематику функціонування ринку туристичних послуг, а також особливості організації туризму на мікро-, мезо- та міжнародному рівнях. Автори праці „Розвиток туристичного бізнесу регіону” за редакцією доктора економічних наук, професора Школи І.М., яку можна вважати науково-навчальним виданням, розглядають питання розбудови туристичної інфраструктури, розвитку туристичного бізнесу в регіоні, зміни на сучасному туристичному ринку, основні чинники, що впливають на формування туристичного продукту, ризики в туризмі, організаційно-правове забезпечення туристичної діяльності тощо [18].

Незважаючи на різноманітність сучасних наукових досліджень з проблематики теорії туризму, на сьогоднішній день залишаються важливими та актуальними науково-практичні розробки, представлені в монографії Ткаченко Т.І. „Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу” [3]. Це одна з перших фундаментальних праць, в якій обґрунтовано необхідність розгляду туризму як складної системи в єдності соціальної, економічної та екологічної компонент, подальший генезис якої базуватиметься на концепції сталості. Розглядаючи функціонування туристичної галузі в умовах трансформації економічних відносин, автор роботи проводить дослідження за двома виправданими, на його думку, напрямками: діяльність туристичних підприємств в умовах невизначеного та швидкозмінного зовнішнього середовища та розвиток суб'єктів господарювання туристичної сфери в період переходу до сталого розвитку. Погоджуючись з отриманими в [3] теоретичними та прикладними результатами досліджень, вважаємо, що подальші наукові розробки, крім двох зазначених напрямків, необхідно доповнити третім, який буде спрямований на розроблення та реалізацію ефективних механізмів впливу туристичної сфери на результати діяльності суб'єктів господарювання інших галузей національної економіки.

Вагомий внесок у визначення категорії „туризм” внесли і продовжують вносити зарубіжні вчені. Дослідник теорії та практики туризму Квартальнов В.А. в [19] визначає туризм як сукупність явищ і взаємовідносин, які виникають в результаті взаємодії туристів, постачальників, місцевих органів влади і місцевого населення в процесі туристської діяльності. Російські соціологи В.І. Добренков та А.І. Кравченко, популяризуючи дослідження, пов'язані з соціологією туризму, вважають що етимологічно слово „туризм” має французьке походження і в перекладі означає прогулянку, поїздки [20]. Швейцарець В. Хунцикер – засновник науково-дослідного центру з вивчення туризму у м. Берні, одним з перших виступив за необхідність застосування міждисциплінарного наукового аналізу з метою глибшого розуміння різностороннього характеру

туризму. Ним було визначено, що туризм – це одночасно сфера міжкультурної взаємодії та бізнес [21]. Експерт Всесвітньої туристичної організації Дж. Джаффарі (США) запропонував інше визначення туризму, яке пов'язує це явище з навчанням людини поза її звичним способом життя, задоволенням потреб, віддалених від імпульсів, що їх дає домашнє, соціокультурне, економічне та фізіологічне середовище перебування [22].

Офіційні міжнародні організації, які будь-яким чином причетні до розвитку туристичної сфери, у визначенні дефініції „туризм”, на нашу думку, дотримуються певного прагматизму, в рамках якого розглядають туристичну активність людини як засіб досягнення її особистих потреб. Зокрема, Статистична комісія ООН (створена у 1946р.), яка керує методологічною роботою, координує статистичну діяльність спеціалізованих органів, узагальнює та аналізує досвід окремих країн, розробляє міжнародні стандарти та здійснює допомогу країнам у проведенні статистичних досліджень у 1993 році прийняла визначення туризму, згідно з яким туризмом вважається діяльність осіб, які подорожують та здійснюють перебування в місцях за межами їх звичного середовища протягом періоду, що не перевищує року поспіль, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями [23]. Дещо спрощений підхід до інтерпретації дефініції „туризм” можна спостерігати в Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Фахівці цієї організації трактують туризм як від'їзд з дому без наміру наживи [24]. Згідно з Гаазькою декларацією із туризму, прийнятою 1989 р., туризм – це переміщення людей з місця їх мешкання і роботи, а також сфера послуг, створена для задоволення потреб, що виникають в результаті цих переміщень [25].

Звертаючи увагу на дослідження в сфері туризму, які здійснили та продовжують здійснювати українські вчені, серед яких фахівці з географії, соціології, філософії, політології, педагогіки, психології, культурології, економіки та інших наукових сфер, необхідно відзначити недавно завершену роботу авторського колективу [26], в якій туризм представлено як важливий соціальний інструмент, вмиле використання якого виводить економіку країн на якісно новий рівень, забезпечує державі швидкі та високі прибутки, стимулює регіональний розвиток, сприяє створенню нових робочих місць, забезпечує відчутний прогрес у всіх сферах суспільного життя, є вагомим складовою бюджетоутворювального механізму. Один із авторів згаданої праці, член-кореспондент НАН України Пазенок В.С., дещо раніше, обґрунтовуючи необхідність створення інтегральної науки - туризмології, пропонує переглянути визначення категорії „туризм”, трактуючи її не тільки з позиції подорожжя та відпочинку, а беручи до уваги її різносторонній вплив на людину, яка на відміну від готелів, кемпінгів, туристичних бюро є головним об'єктом туризмознавства [27]. Філософський підхід до осмислення туризму як багатоаспектного явища, відстоює український вчений-філософ, академік НАН України М. В. Попович вказуючи на те, що розвиток туризму є важливим елементом загальної стратегії соціально-економічного і духовного поступу країни, стратегії, покликаної забезпечити сталий розвиток суспільства. Явище туризму має гуманістичну місію – сприяти духовному вдосконаленню суспільства, розвитку особистості [28].

В контексті дослідження підходів до інтерпретації дефініції „туризм” з метою її подальшого уточнення заслуговують на увагу трактування, представлені в навчальних та наукових працях таких українських вчених як Т. Сокол, М. Мальська, В. Худо, В. Цибух, Г. Гарбар, С. Дутчак, О. Кручек та багатьох інших. Тісний взаємозв'язок рівня людського розвитку з рівнем розвитку сфери туризму й рекреації демонструє професор О. А. Грішнова. В одній із своїх праць, опираючись на концепцію людського розвитку, дослідниця обґрунтовує вплив туризму на такі складові розвитку людини як здоров'я, освіта та матеріальна забезпеченість [29].

Погоджуючись з усіма наведеними вище підходами до трактування категорії „туризм”, слід зауважити, що у більшості випадків їх зміст тільки частково визначає це явище як впливовий соціоекономічний та соціокультурний інститут [27, с. 3]. В умовах зростання рівня усвідомлення зміни основної парадигми цивілізаційного прогресу, що пов'язана з концепцією людського розвитку (Human Development), яка ставить у центр уваги створення умов для гідного людського розвитку, на наш погляд, виникає необхідність уточнення дефініції „туризм” з врахуванням дискусійних моментів, які присутні в існуючих трактуваннях. Дискусійними, на нашу думку, слід вважати, по перше, віднесення туризму більшою частиною авторів до числа тих явищ, які мають обов'язково позитивний вплив на розвиток особистості в результаті подорожі чи відпочинку, по друге – ідентифікація економічної вигоди від надання туристичних послуг, як такої, яка виникає внаслідок безпосереднього отримання доходу або його стимулювання туристичною діяльністю. Вважаємо, що туризм як соціальне та культурне явище потрібно визначати не з точки зору безальтернативності позитивного впливу на людину, а як таке, що потенційно здатне змінювати її фізичні, культурні, духовні та інші характеристики. З іншого боку, туризм – це явище, яке виникає в економічній системі, пов'язане із задоволенням певних потреб особистості в результаті споживання специфічного продукту. Звертаючи увагу на класифікацію потреб, яка поширена в літературі з економічної теорії, слід констатувати, що за критерієм засобів задоволення розрізняють матеріальні та нематеріальні потреби. При цьому, матеріальні – забезпечують існування людини як біологічної істоти (їжа, постіль, одяг тощо), а нематеріальні (інтелектуальні, духовні) – існування людини як соціальної істоти (книги, школа, театр, музей, бібліотеки, церкви та ін.). З точки зору розвитку туризму, то цей вид економічної діяльності, на наш погляд, задовольняє, насамперед, нематеріальні потреби людини, узагальнення яких дозволило їх

ідентифікувати як такі, що сприяють інтелектуальному та духовному розвитку особистості. Концентруючи увагу на інтелектуальному розвитку людини, який, частково, можна вважати результатом споживання продукту, створеного в сфері туризму, слід зауважити, що в роботі [30] запропоноване поняття „інтелектуальна стратифікація”, під яким автор розуміє „...диференціацію осіб та їх організованих груп за рівнем і результатами використання їх інтелекту” [30, с.23], а людську спільноту поділяє на носіїв ординарного, неординарного та елітного інтелекту, за критерієм використання ними знань досвіду та інтелектуальних зусиль для вирішення проблем і задоволення потреб. Розвиваючи думку про стратифікацію людей, науковець стверджує, що „...наявність і можливість використання унікальних знань і досвіду породжує у людей нові потреби, в процесі задоволення яких вони змінюють власну приналежність до тієї чи іншої страти в інтелектуальній ієрархії” [30, с.25]. Туризм, як вид діяльності, що спрямований на задоволення, в першу чергу, нематеріальних потреб забезпечує можливість інтелектуального розвитку особистості, тим самим, створюючи передумови переходу людини з «...однієї страти в іншу» [30, с.26]. Наступним кроком, після констатації наслідкового зв'язку між туризмом та розвитком інтелекту людини, на нашу думку, повинно стати теоретичне обґрунтування подальших економічних результатів інтелектуальної активності як для особи (елементарного носія інтелекту [30]), так і для людської спільноти, до якої вона належить. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне звернутись до абстрагованого поняття інтелекту, яке автор визначає як здатність самостійно, ефективно знаходити якісні рішення різноманітних складних задач, в т.ч. нових, раніше невідомих [31]. Поняття „ефективно”, що означає економічно вигідно, в даному випадку є ключовим і свідчить про те, що інтелект, притаманний людині, дає можливість з меншими затратами ресурсів і більшою дохідністю вирішувати різноманітні завдання. Присутність економічної складової у визначенні інтелекту, дає підстави стверджувати, що туризм, який задовольняє інтелектуальні потреби людини, спонукає до активізації її інтелектуальної активності, яка, в свою чергу, дозволяє отримати позитивні економічні наслідки. В цьому випадку необхідно вести мову про туризм як явище, яке не тільки створює можливості для безпосереднього зростання доходів суб'єктів туристичної діяльності та економічної системи загалом, а й виступає джерелом опосередкованої інтелектуальною активністю економічної вигоди.

Підсумовуючи приведені вище аргументи стосовно необхідності уточнення дефініції „туризм”, вважаємо за необхідне інтерпретувати дану категорію наступним чином: туризм – це соціальне, економічне та культурне явище, у процесі якого людина споживає продукт, який має потенційну здатність впливати на її фізичний, духовний та інтелектуальний розвиток, і створювати передумови для ефективної господарської діяльності як окремої особи, так і спільноти, до якої вона належить.

Важливим поняттям в рамках даного визначення є поняття туристичного продукту, результатом споживання якого є отримання людиною матеріальних та нематеріальних благ. Якщо перші можна об'єктивно вважати кінцевим продуктом, який не призначений для подальшого використання, то нематеріальні блага – це проміжний продукт, ступінь подальшої участі якого в діяльності людини чи організованої людської спільноти буде визначатись притаманними їм характеристиками. Враховуючи задекларований вище вплив туризму на інтелектуальний розвиток, одним із можливих варіантів майбутнього використання отриманих в процесі споживання туристичного продукту нематеріальних благ може стати створення інтелектуального продукту. Отже, туризм як соціально-економічне та культурне явище супроводжується споживанням його об'єктом (людиною) туристичного продукту, який, в свою чергу, може бути призначений як для кінцевого споживання, так і для створення нової споживчої вартості через активізацію інтелектуальної діяльності, в результаті якої, за певних умов, може виникнути інтелектуальний продукт. Реінтерпретація в такий спосіб поняття „інтелектуальний продукт”, вимагає подальших ретельних досліджень питань, пов'язаних з умовами, можливостями та механізмами перетворення туристичного продукту на інтелектуальний.

2. Рекреація та туристичний потенціал України. Аналіз багатьох джерел з проблематики розвитку туризму в Україні дає підстави вважати, що саме питанням, які пов'язані з дослідженням рекреаційних можливостей територій, а також географічними аспектами туристичного потенціалу України та її регіонів присвячено особливу увагу науковців, експертів та інших фахівців сфери туризму. Так, ситуація в науковому та експертному середовищі, на наш погляд, пов'язана з тим, що Україна має значний туристичний потенціал, здатний як кількісно, так і якісно задовольнити значно більше найрізноманітніших потреб споживачів. Не заперечуючи актуальності, необхідності та своєчасності попередніх та сучасних досліджень, які здійснюють науково-методичний супровід рекреаційної діяльності, слід констатувати, що на сьогоднішній день поза увагою наукових та практикуючих фахівців сфери туризму залишаються питання, пов'язані з дослідженням рекреації як явища і системи відносин, що сприяє підвищенню інтелектуальної активності людини.

Не менш важливою проблемою теорії та практики розвитку туризму в Україні є пошук ефективних підходів до формування та використання туристичного потенціалу. Значну увагу вітчизняні науковці приділяють і продовжують приділяти географічним аспектам туристичного потенціалу України. Зокрема, у дослідженні О. О. Бейдик здійснено інтегральну оцінку рекреаційно-туристичних ресурсів території України на основі методики визначення ресурсно-рекреаційного рейтингу території регіонів [32], В. П. Руденко у своїх працях аналізував перспективні види та форми туристично-рекреаційної діяльності, описував стан туризму та

рекреації в Україні [33]. Теоретико-методологічне обґрунтування суспільно-географічних і картографічних досліджень рекреаційного природокористування, принципи збалансованого розвитку регіонального рекреаційного природокористування представлені в роботах І. М. Яковенко [34], а дослідження Мокляк А. В. присвячені вирішенню проблем вдосконалення туристичної індустрії України та формулюванню пріоритетних завдань збільшення туристичних потоків [35]. Особливості і проблеми розвитку ділового туризму в Україні та шляхи їх вирішення представлені автором у праці [36]. Особливої уваги заслуговують дослідження М. М. Поколодної, яка склала паспорт і надала ресурсно-рекреаційну оцінку регіональних рекреаційних систем [37]. Значна частина досліджень, наведення розширеного змісту яких є недоцільним в рамках даної наукової публікації носить прикладний характер і стосується туристичної привабливості і потенціалу конкретних регіонів України.

Аналізуючи наведені вище дослідження з проблем формування, нагромадження та ефективного використання туристичного (рекреаційного) потенціалу України, загалом, та її окремих територій зокрема, важко заперечити високий рівень їх наукової обґрунтованості, актуальності та своєчасності. Проте, слід зауважити, що зміст цих досліджень, на наш погляд, не повною мірою враховує можливості різностороннього впливу рекреаційних ресурсів на розвиток особистості, зокрема, інтелектуальний. Необхідно звернути увагу на те, що за висновками науковця Михайліченко Г. І. туристичний потенціал є одночасно і ресурсом і резервом інноваційного зростання при високому рівні популярності та доступності [38]. Таке твердження дає підстави вважати туристичний потенціал не тільки джерелом інновативності в туристичній сфері, а й передумовою, яка сприяє інноваційному розвитку інших сфер діяльності. При цьому, інноваційність, на наш погляд, спричинена не стільки стимулюючим ефектом туризму, скільки можливостями його впливу на формування та розвиток інтелектуального потенціалу, який, на думку професора Петренка В.П., являє собою „...прогнозовану інтегральну здатність особи чи групи осіб (персоналу організації, підприємства, населення територіальної громади регіону, країни, нації, людства) до створення нових духовних та матеріальних цінностей” [30, с.72-73]. У зв'язку з цим, виникає необхідність спрямувати окремі теоретичні та прикладні дослідження, пов'язані з розвитком туристичного потенціалу країни, її окремих територій, а також суб'єктів культурного, духовного та виробничо-комерційного призначення в напрямку пошуку можливостей розширення його впливу на інтелектуальний потенціал. Останній, в свою чергу, на думку професора С. Вовканича, в результаті створення і використання нових знань спроможний стати інтелектуальною власністю [39], яка може бути комерціалізованою і приносити економічну вигоду.

3. Економіка та менеджмент туризму. Сучасний розвиток туризму характеризується як його активним впливом на економіку всіх без винятку макроекономічних суб'єктів, так і наявністю в сфері туризму складних відносин, які визначають ефективність її функціонування. Загалом, будь-яке підприємство, яке здійснює туристичну господарську діяльність, аналогічно до всіх інших господарюючих суб'єктів, розвивається у відповідності до загальних економічних законів, які діють в тій чи іншій економічній системі. Особливостями та головними напрямками досліджень економічного та управлінського розвитку суб'єктів туристичного бізнесу в ринкових умовах можна вважати формування та реалізацію специфічного товару – туристичного продукту, планування операційної діяльності, організацію праці, формування та використання доходу туристичних підприємств, визначення поточних витрат та собівартості туристичного продукту, розподіл прибутку, рух грошових коштів та інше. Слід наголосити на тому, що більшість зазначених питань достатньо широко висвітлені у вітчизняній та зарубіжній навчальній та навчально-методичній літературі з проблематики туризму, що дозволяє зробити висновок про високий рівень методичного супроводу туристичної діяльності.

Про значний науковий інтерес до економіко-управлінських проблем розвитку туристичної галузі України свідчить велика кількість публікацій вітчизняних дослідників, в тому числі наукових статей, монографій, кандидатських та докторських дисертацій. Їх фрагментарний аналіз дозволив узагальнити основні напрямки, які, на нашу думку, доцільно представити, акцентуючи увагу на найбільш розповсюджених серед науковців. Однією з найпоширеніших економічних проблем в туризмі, яка спонукає наукову спільноту до досліджень є формування доходів та здійснення витрат на підприємствах туристичної сфери. Другим за важливістю напрямком економічних досліджень туристичної сфери, на нашу думку, слід вважати оцінку вітчизняними науковцями економічної ефективності та стану господарської діяльності в туризмі. Конкурентоспроможність туристичного бізнесу, його інвестиційна привабливість, особливості статистики та бухгалтерського обліку, ціноутворення в туризмі та інше – це ті напрямки наукових досліджень, які знаходяться в постійному полі зору вітчизняних вчених.

Незаперечною є думка професора Бойка М.Г. про те, що у нинішніх нестабільних економічних умовах управління розвитком туризму повинно бути спрямоване на визначення джерел, які спроможні вплинути на отримання додаткового прибутку туристичними підприємствами [40]. Одним із шляхів утворення додаткового прибутку, крім таких дієвих як використання кращих природних і людських ресурсів, переваг у використанні досягнень науково-технічного прогресу та інше, може стати, на нашу думку, розширення асортименту туристичних послуг, за рахунок пропонування такої послуги, яка дасть можливість отримати економічну вигоду туристичному підприємству і споживачу. Такі туристичні послуги, повинні бути

спрямовані на інтелектуальний розвиток їх споживача, отримання ним додаткових знань, досвіду, професійних навичок, застосування яких дозволить знаходити якісні рішення для отримання додаткового доходу або зменшення затрат. Позитивні економічні результати людини чи організованої спільноти, до якої вона належить (підприємство, регіон, держава) від інтелектуального розвитку особистості, забезпеченого туристичною сферою пропонуємо ідентифікувати як опосередкована економічна вигода від туризму. У зв'язку з цим, необхідно розширити існуючі напрямки економіко-управлінських досліджень туризму напрямком, в рамках якого будуть вирішуватись теоретичні та прикладні проблеми економічної доцільності та управлінської ефективності забезпечення інтелектуального розвитку засобами туризму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В статті, на основі аналізу теоретичних та практичних аспектів функціонування туристичної галузі обґрунтовано необхідність та важливість розгляду туризму як ефективного засобу інтелектуального розвитку людини. Погоджуючись з думкою фахівців Всесвітньої туристичної організації, які радять урядам країн розвивати туризм, зосередивши увагу на таких проблемах як глобальна зміна клімату, водний баланс на планеті, необхідність переходу на електронне управління туризмом, готельним господарством, подорожами [11], вважаємо, що до їх переліку, цілком обґрунтовано можна віднести проблему впливу туризму на інтелектуальний розвиток суспільства. У зв'язку з цим та зважаючи на тісний зв'язок туризму з численними секторами господарської та соціальної сфери, актуальними науковими завданнями, на наш погляд, є детермінація дефініції „інтелектуальний туризм”, дослідження можливостей для розвитку людських ресурсів суб'єктів господарювання з використанням потенціалу інтелектуального туризму, розроблення і апробація програм інтелектуального туризму персоналу підприємств з метою підвищення їх конкурентоздатності.

Література

1. Пахля А. "Розвиток сфери туризму визнаний державою одним із пріоритетних напрямків діяльності" [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://debaty.org/ua/article/tourism_deb/tourism_mnenie/403.html.
2. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : монографія / М. Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2011. – 288 с.
3. Ткаченко Т. І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко – К. : КНЕУ., 2012. – 537 с.
4. Худо В. Інвестиційні можливості туристичної сфери України / В. Худо // Вісник ЛНУ ім. І.Франка. – 2010. – № 24. – С. 531–538.
5. Шульгіна Л. М. Тенденції розвитку туристичного ринку України /Л. М. Шульгіна // 36. наук. праць «Проблеми системного підходу в економіці». – Вип. 7. – К. : НАУ. – 2012. – С. 65–68.
6. Шапгала О. Рекреація і туризм: взаємозв'язки, відносини і проблеми / О.Шапгала // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. - 2009. - № 3. - С. 395-399.
7. Larry Dwyer. International Handbook on the Economics of Tourism. - Publisher: Edward Elgar Publishing. - 2010. - 495 p.
8. William F. Theobald. Global Tourism. Third Edition. /F.William// - Publisher: Butterworth-Heinemann. – 2010 - 588 p.
9. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території: монографія / О. В. Музиченко-Козловська – Львів: Новий Світ – 2000, 2012. - 176 с.
10. Travel & Tourism 2011 / World Travel & Tourism Council /London /2011 -44с.
11. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO World Tourism Organization) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.world-tourism.org>.
12. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011 World Economic Forum / Geneva / 501 с.
13. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 World Economic Forum/ Geneva. 2014. – 517 с.
14. Сажнева Н. М., Арсенко І. А. Актуальні напрями розвитку конкурентоспроможного ринку туризму в Україні/ Н. М. Сажнева, І. А. Арсененко // Український географічний журнал. – 2012.– №1.– С.40-43.
15. Трохимець О.І. Розвиток туризму в Україні та його стратегічне значення для національної економіки / О.І. Трохимець // науково-виробничий журнал „Держава та регіони” – 2012.– №3.– С.62-67.
16. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
17. Підоричева І.Ю. Сучасні передумови створення системи взаємодії науки, освіти і промислового комплексу/ І.Ю.Підоричева // Економіка промисловості. – 2009. – №3(46). – С. 119–124.
18. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Монографія / За ред. доктора економічних наук, професора Школи І.М. - Чернівці: Книги – ХХІ, 2007.
19. Квартальнов В.А. Биосфера и туризм: Глобальное взаимодействие и экология, география научных исследований территорий туристического назначения, культура мира системы трудовых миграций, педагогика, социология и стратегия управления. В 5 т. – Т.1 Теория и практика туристских исследований. – М.: Наука, 2002. – 271 с.

20. Добренев В. И. Социология: Учебник / В. И. Добренев, А. И. Кравченко // – М.: ИНФРА-М, 2001. - 624 с.
21. Hunziker, wGrundriss der Allgemeinen Fremdenverkehr /W. Hunziker, K.Krapf. – Zurich, 1942.
22. Jafari J. Encyclopedia of Tourism. — 2-nd edition / J. Jafari. — NY. : Taylor & Francis Group, 2003. — 683 p.
23. Статистична комісія ООН (UNSD) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/default.htm>.
24. Офіційний сайт ЮНЕСКО [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.unesco.org/new/ru>.
25. Гагская декларация Межпарламентской конференции по туризму [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_904.
26. Туризмология: концептуальні засади теорії туризму: монографія -- Київ: Академія, 2013. - 368 с.
27. Пазенок В. С. Філософія туризму / В. С. Пазенок // Філософія і культурологія туризму (відп. Ред. Пазенок В.С.) - К.: КІТЕП, 2001,- С.24-43 (138 с.).
28. Попович М. В. Туризм як феномен культури / М. В. Попович // Всеукраїнський круглий стіл "Філософія туризму" - К., 2002.
29. Грیشнова О.А. Туризм і рекреація як чинники людського розвитку / О.А. Грیشнова // Матеріали доповідей II науково-практичної конференції "Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою". - 15-16 вересня 2006 року, м. Бердянськ. – Бердянськ: АУІТ "АРІУ", 2006. – С. 39-40.
30. Петренко В.П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах. Наукова монографія. / В.П. Петренко; Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006, – 351 с.
31. Дубинський А.Г. Интеллект: определение понятия (тезисы). Днепропетровский государственный университет [Електронний ресурс]. - Режим доступу: 13.05.2002. alex2000@hotmail.com, <http://www.dubinsky.nm.ru>
32. Бейдик О. О. Методология та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.02 / О. О. Бейдик / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 36 с.
33. Проблеми географії та менеджменту туризму : монографія / В. Г. Явкін, В. П. Руденко, О. Д. Король та ін. – Чернівці : Рута, 2006. – 260 с.
34. Яковейко І. М. Теоретико-методологічні основи рекреаційного природокористування (суспільно-географічне дослідження) : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.02 / І. М. Яковейко ; НАН України ; Ін-т географії. – К., 2004. – 31 с.
35. Мокляк А. В. Туристські ресурси для потреб іноземного туризму в Україні (у контексті українсько-польських туристичних зв'язків) : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / А. В. Мокляк / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 17 с.
36. Пандяк І. Г. Сучасний стан та проблеми розвитку інфраструктури ділового туризму в Україні / І. Г. Пандяк // Вісн. Львів. ун-ту. Серія : Географія. – 2007. – Вип. 34. – С. 183–188.
37. Покоłodна М. М. Рекреаційні ресурси Харківської області, їх географічна характеристика та раціональне використання : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / М. М. Покоłodна ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімф., 2003. – 20 с.
38. Михайліченко Г. І. Туристичний потенціал: методи оцінювання та інноваційний розвиток / Г. І. Михайліченко // Проблеми економіки. - 2013. - №1. - С.115-123.
39. Вовканич С. Українська національна ідея та її інтелектуальне забезпечення. Український культурологічний центр. 20.07.2002 11:03. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://itelekt.org.ua/index.php?lang=u&material_id=14987 24.03.2003.
40. Бойко М.Г. Особливості утворення ренти в туризмі / М.Г. Бойко // Ефективна економіка. - 2013. - №11.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2014

Рекомендовано до друку д.е.н., проф. Витвицьким Я.С.